

Prostupnost propozičních a pragmatických významů: konstrukční přístup ke kategoriálním změnám

pátek 5. 4. 2013, 9.00–10.15, místnost č. 104

Mirjam Friedová

Nahlížení na podstatu kategorizace, jak se projevuje ve vytváření a organizaci gramatických systémů, doznalo za posledních 10–15 let značného posunu. Dnes už se běžně přijímá předpoklad, založený na bohatém empirickém výzkumu, že nevyhnutelnou součástí kategorizačních strategií mluvčích je škálovitost vytvářených kategorií, jež pak nutně vede k určitému stupni kategoriální nevyhraněnosti či prostupnosti, a to i v oblasti gramatické struktury (srov. např. Aarts 2007). Oteřenou otázkou ovšem zůstává, jak pokud možno systematicky a zároveň bez zkreslujícího redukcionismu tuto prostupnost uchopit z hlediska lingvistické teorie, jejímž hlavním cílem má být formulování hypotéz o mentálních reprezentacích, z nichž se skládá přirozená jazyková vybavenost mluvčích.

Ve své přednášce se pokusím tento problém ilustrovat na jednom konkrétním příkladu kategoriální změny, která se odehrává na rozhraní dvou jazykových systémů: jednak morfologického označování sémantických rolí predikátových argumentů a jednak signalizace různých nepropozičních významů, které pomáhají strukturovat konverzační tok. Zaměřím se na projevy tzv. dativu etického ve staré i nové češtině, s podpůrnými argumenty čerpanými i z jazyků jiných (např. italštiny, inguštiny, čečenštiny, hebrejštiny apod.). Jde o jazykový prostředek, který sice formou připomíná participanty slovesného děje (konkrétně dativ zainteresovanosti), ale významem a funkcí se přibližuje ke kategorii pragmatických částic (odkaz k účastníkům diskurzu, význam mirativnosti či sdílení perspektivy a zájmu o sdělovaný obsah) a potvrzuje tuto změnu i jistými náběhy k podobnému syntaktickému chování (především slovosledem).

Cílem mé přednášky je nejen ukázat, že český dativ etický je komplexní, mnohorozměrnou gramatickou jednotkou s idiosynkratickými vlastnostmi sémantickými, pragmatickými i morfosyntaktickými, ale především postihnout diachronní dimenzi jeho postupné krystalizace v pragmatickou částici. Centrálním pojmem v mé analýze tak je proces tzv. „zpevnování pragmatického významu“ (*pragmatic strengthening*, Traugott 1982, 1988 a dále), jehož výsledkem může být I kategoriální změna, v tomto případě plynulý kategoriální přechod od sémantického dativu zainteresovanosti k pragmatickému dativu etickému. Zároveň chci doložit, že tento proces se dá dobře modelovat právě v konstrukčně gramatickém přístupu (e.g. Fillmore 1989, Croft 2001, Fried & Östman 2004), který poskytuje dostatečně jemné nástroje k ověřování hypotézy, že (i) kategoriální změna má svůj základ v určitých kontextech daných preferencích a v určitém socio-pragmatickém nastavení komunikační situace (vztah mezi mluvčím a adresátem, komunikační záměr mluvčího, míra sdílení širšího kontextu apod.) a (ii) probíhá postupně, v drobných posunech konkrétních rysů, které jsou jednotlivě nepostřehnutelné, ale jejich souhra vede ke hmatatelné změně ve významu, funkci i gramatickém chování dané jazykové jednotky.